

EÖTVÖS ÉS PALOCSAY.

Adalék a Karthausi keletkezéséhez.

Minden fejtegetés előtt szólaljon meg magának Eötvösnek a Szemere-tárban¹ lappangott négy érdekes levele; az elsőt Szemere Pálnak, a következő hármat Kölcsenynek írta 1836-ban.

1.

1836. február 26.

Tisztelt barátom!

Engedelmet! ha csak barátságára emlékezve, csak annyiszor mutatott szívességére, egy kéréssel alkalmatlankodom, pedig annyival merészebben, mennyivel inkább reménylem, hogy Kegyed, ha csekély munkálatomnak hasznát veheti, segédemet megvetni nem fogja.

Palocsay meghalt, kinek a' végzet szivet adott, 's fájdalokat a szívhez. Kinek az élet keserveket ad emlékül, s a remény csak megszűnésrül szól, annak barátot is ad, szelid vigasztalót, ki vele hordja fájdalmit, vele éli gyönyörjeit, vele remél, vele emlékezik, kibén ön magát találja fel, 's kibén ön magával megbékül; ily barátom volt Tivadar. Laczival majdnem egyszerre vezeté őt előmbé kegyes végzetem 's ha bár nem holdog is, megelégedett valék általok. — Mielta ő meghalt, egy hiányt érzek szívemben, egy ürességet, egy fájdalmit, mely türhetlenebb, mert nem osztja senki vélem. — Mikor tölem utolszor elvált — még ép egészségben vala akkor — kért forditanám német költeményeit magyarra, 's én megigérttem nem tudva még hogy vég akaratját hallom. — Ő meg halt; előttem fekszenek az árva énekek, az elhunyra intve egyszersmint 's ígéretemre. — Hozzáfogtam művemhez, de azonnal érzém gyengeségemet, a versnem sok helyet nehéz, poetai ügyességem gyenge, mit tegyek így gondolék kétségbe esve magamban, akkor Kegyed jutott eszembe, a Magyar Sonette alkotója, így vigasztalám magamat, talán egy pár sonette fordítását fel fogja vállalni; s kikerestem a sonetteket 's im küldöm.

Ó ne tagadja meg Kegyed e kérésemet! csak ezt ne! jól tudom mi terhes munkát vállal ez által magára, de ösmerem barátságát, ösmerem poetai hatalmát, s érzem, hogy szegény Tivadarom sonettei csak Kegyed

¹ XV. kötet, 4. levél. (Erre írta rá Szemere a munkái III. kötete 320. lapján olvasható válasz fogalmazványát.) — I. pótkötet (rendezetlen) 52. — XV. k. 8. levél. — I. pótkötet, 53. levél.

alkotó keze alatt honosodhatnak, magamat kegyes barátságába ajánlva, 's várva válaszat vagyok

igaz barátja,
Eötvös.

Az egészt Juniusban kívánom sajtó alá bocsájtani, mert Juliusban már elutazok.

(Következik 51 német szonett másolata.)

2.

Kedves Barátom!

Évek multak mióta megváltunk, nem háborgattalak, nem akartam egy pillanatot rabolni azon időből, melyet egészen hazádnak — a művészetnek szenteltél, de egy szent kötelesség int s tellyesitem, ha bár azon veszéllyel is hogy alkalmatlanná válok. — Palocsay meghalt, ő kit csak én ösmertem, kit kevesen szerettek, s senki nem csudált, sirjában pihen most, elfelejtve a hontol, csak ellenségeitől említve még. Tisztán ment át az életen ő, mint idegen, s e föld nem nyujta egyéb vigasztalást a szenvedőnek, mint könyeket, és a Poesist, azon Poesist, melynek musaja tájdalom 's babérja egy szomorú füz.

Mikor utolszor elváltunk, ő ép egészségben, s én nem sejdítve még, hogy vég kézzorítását érzem, kért fordítanám német verseit magyarra, mert kínos ha arra gondol hogy valaha hazája költői közé nem számitathatik, — én megígértem. Azolta meghalt, nem láttam többé, de tellyesitem vég kívánatát, mely szent hagyománykint barátomra int s vigasztal egyszersmint. — Nem bizva eleget ön erőmbe, s ösmérve barátságodat, itt küldök egy pár Balladát, — látni fogod mit vesztett Tivadarral a hon — kérlek fordítsd, ügyes kezud uj szépségeket adand a mélyen érzett műveknek, s a hon örülni fog költőjének, mely csak halála után lett az övé. Ha valaha barátomnak nevezhettelek, ne tagadd meg e kérésemet. Éltémnek legszebb czélja őt dicsőíteni, segíts te is babért füzni elhagyott sirkövére.

barátod
Eötvös.

(Következik a *Kampfespreis* és *Blumensprache* szövege.)

Ha dolgaid engedik fordítsd áprilisig e két költeményt, s minden esetre irt (!) meg ha magadra vállalod e, mert ha nem tennéd, magam volnék kénytelen hozzá fogni, jollehet részemre ugy is majdnem 60 költemény maradt. Isten áldjon meg.

3.

Kedves barátom!

Meñyi örömel vettem leveledet, s vele a mesterileg fordított költeményeket, nem magyarázhatom, de te tudom érted. — Ha valaha holdoggá tettél embert, én vagyok az; s hogy háláljam tettedet? mif adhatok egyebet barátságánál, s nem ön magamat boldogítom e ez által is. Egoistává tettél, s im nem is pirúlok. — A mit Tivadar költeményeiről mondasz, való; ő nem nyerhet fordításaink által, de a nemzet nyer, litteraturánk gazdagodik e hagyományal, azért iparkodom azért fáradok; szívem két, legerősebb érzeménye a barátság s hon szeretet egyesül e munkánál, azért folytatom oly szünetlenül.

Gyönyörűnek nevezted Tivadar egyik dalát, — vedd köszönetemet e szöért, oly édes vala tőled hallanom azt, mit e szív oly régen oly erősen

hit. Tivadar költő volt, s ha bár egy versét nem bírnám az vala mégis. A szerelem a barátság rimét dobogá szive, s költő az ki e kettőt érezi oly erősen érezi, hogy e föld minden tapasztalásaival, minden ironiájával, ez érzeményt sértheti bár, de nem gyengítheti.

Vannak költők kiket bámulunk, kik előtt, mint az Istenség előtt földre borulunk, mert nagy az amit alkotának; barátom nem ezek sorába tartozik, csak rokon érzetet, csak egy könyt gerjeszhet dalával, ön fájdalmait éneklí s vele fájdalmait minden jobb embernek, minden sorában emléket találunk, s szeretjük azt kihez oly hasonlók valánk egykor mi is.: Hajnalt mutat a csep ha virágkehelyben ragyok(!), s ifjúságot a köny. Boldog ő ki oly ifjan halhatott; kinek a halál még könyeket törülhete szemeiről, ki még szerelmet barátságot hitet vihete sirjába, hogy ott rolok álmodhasson; s ki nem hagyja mást maga után mint egy barátot s dalait, hogy bizonytságot adjanak felőlle. Igazad van a német közönségnek is kell ösmérni míveit, az vala tervem mindég, s tanácsod megerősít feltételemben. Egyébiránt kívánom, hogy fordításaink mint originálok jöjjenek a Magyar közönség elébe, talán majd dicsérve említí az Academia, vagy talán megengedi hogy az elhunynak parentálhassak? O ha ezt elnyerhetném! egészen boldog volnék, ha jutalomként a Tudós Társaság ezt megengedhetné? kérlek írd meg reménylhetem e ezt? s miként nyerhetem el? Mindenre kész vagyok.

Ismét kéréssel jövök, egy van T. munkái között, melyet minden egyéb-nél inkább becsült, Egy ifjú, így nevezé, s életét írja le benne minden szenvedéseivel sokat fáradtam de nem bírom lefordítani, nem vállalnád e magadra? megküldöm, talán a miv maga segítí kérésemet. — Minekutánna a magyar rész originálként jelenik meg, a szószertintí fordítást szükségesnek nem tartom, csak az értelem maradjon meg, s kérlek írj mentül elébb, s légy bizonyos arról hogy engedelmeddel élni fogok én is, s írni többet mint ön magad kívánnál. Laczinak írtam, várom feleletét, s közlöm majd. Isten áldjon meg

Eötvös

(Palocsay *Der Jüngling* c. költeményével.)

4.

Jun. 8kán

Kölcseynek barátja Eötvös üdvözetét!

Hat hete már hogy betegeskedem, fejem májam, gyomrom, egyszóval testem egész democratiája pártot ütött az ész zsarnoksága ellen, míg végre a hatalmas fejedelmet udvari bolondjával a jó kedvel együtt lelánczolák. Minthogy pedig egyéb bajaimhoz még két orvos, s kegyetlenül pioczáztató sebész keveredett, gondolhatod mennyit szenvedtem. — Im két hólnapi halgatásomnak oka! mely egyébként minden tekintet alatt magyarázhatatlan, s talán védhetetlen tunyaságnak látszana. — Gondolhatod mennyi hátramaradást szenvedek fordításaimban, egy részről az orvosok kik minden írást s olvasást fejfájásaim miatt eltiltanak; a másikat fejem melly mint minden ami gyenge — ez önkényes törvénynek engedelmeskedik, valóban vagy utamál vagy szándékomal felkelle hagynom, ha Szemere — kinek már annyi barátságát tapasztaltam — most is nem segített volna bajaimban, az által hogy P. költeményeinek Redactióját magára vállalá. Így már nyugott lélekkel távozhatok, mert bizonyos vagyok arról, hogy P híre Szemere ügyes Redac-

tori keze alatt csak nyerhet. Fogad köszönetemet utolsó fordításodért, nem Redactori, baráti köszönetemet. Nem hiheted menyivel kedvesebbek P költeményei most előttem, hogy általad s még néhány hív(em?) fáradsága által honnosodtak; mintegy emlék könyvemmé váltak most, mellyben mind azok kik barátjaim feljegyezték nevöket, mellyben éltem egy felejthetetlen keserve mellett, a jó ösmért vonások reményre intenek, a vesztett barát sirja felett azok lépnek előmbé kik még élnek. — Magamal viszem e könyvet, s vele emlékeidet barátom kinek viszontlátására örülhetek, csak ki maga ál(!) kesergjen. Isten áldjon meg, s el ne felejs. *Eötvös.*

Az ide mellékelt költemény nékem annyira tetszik, hogy bár mint intsen is szemérmem, fordítását csak rád bízatom, ha elkészítéd, — s elég ha Jul. eleég készül, küld Szemerének, én már távol leszek.

(Palocsay *Der Fahnenträger* c. költeményével.)

Megragadó kifejezése e levélsorozat annak az eddig csak sejtett lelki válságnak, amely *A karthausi* megalkotásában szublimálódott. Csak a legszükségesebbre szorítkozva mutatok itt rá a tanulságokra, amelyek belőle adódnak. Általuk Eötvösnek a források szükséztávúsága folytán több érdemes életrajzi munka után is oly kevéssé ismert emberi és művészi fejlődésébe mélyebben látunk be.

Báró Palocsay Tivadar neve eddig sem hiányzott Eötvös életrajzaiból: Pulszky Ferenc¹ és Falk Miksa² emlékezései nyomán hozták szóba, de csak futólag, közös diákcsínyek részeseiként és főszerzőjeként, sőt egyenesen a fiatal Eötvös rossz szelleme gyanánt — szembeállítva Szalayhoz való mélyebb viszonyával (természetesen ő a levelekben említett Laci is). Csak most derül ki, mi volt Eötvös számára Palocsay életében-halálában. A szentimentális-romantikus barátság, amely Eötvös ifjúkori lelkivilágában a kor szelleme³ és életkora folytán oly nagyjelentőségű, legfőképp épen Palocsay volt a tárgya és részese. E rajongó barátság kölcsönössége Palocsay verseiből is kiérezhető: többjük szól távollévő barátjához, akinek távolléte miatt nem tud megnyugodni, mert nincs vele, aki szenvedését megosztaná. Az egyiknek címe is *An E.*; talán csak Eötvös rövidítette meg így saját nevét.

Palocsay Tivadar, P. Ferdinánd³ fia, Nagy Iván család-történeti adatai szerint 1835-ben huszonhat éves korában halt meg, tehát 3-4 évvel idősebb volt Eötvösnél: ebből is érthető, hogy mint az említett emlékezésekből kitetszik, imponált fellépésével Eötvösnek. Nem tudni még, hogy a közös csínyeken kívül, amelyekben semmi valószínűtlen vagy érzelmes lelki

¹ Pesti Napló, 1871. 228. sz.

² U. o. 283. sz. — Kor- és jellemrajzok. 216. l.

³ Révai Miklós pártfogói közé tartozott, s az *Elaborator Grammatica* III. kötetét Révai neki akarta ajánlani. L. Palocsay levelét 1804. október 9-éről a múzeumi kéziratárban (Quart. Lat. 3225.)

egységükkel ellenmondó nincs, mi mindent éltek át együtt: bizonyára együtt lelkesedtek nagy célokért s egymás bizalmasai voltak fiatalos szenvedélyeikben, talán csalódásaik után is együtt tombolták ki magukat. Eötvös emlegeti, hogy Palocsayt az emberek nem ismerték, csak ellenségei voltak; kell, hogy életében lett légyen, ami rossz hírére keltette, s Eötvös úgy beszél, mint aki egyedül tudta, mi rejlett mögötte. Egy adat, mely magában nem sokat jelentene, mutatja, hogy mulatós életet élt már abban az időben, amikor Eötvössel együtt volt, vagy röviddel utóbb: 1831-ben kétszáz palack champagne-inak a maga használatára való behozatalát kérte a helytartótanács-tól; a december 27-i ülés meg is adta az engedélyt. (Orsz. Ltár. Helytt. 157. Commerc. No 15.)

De Palocsay költő is volt¹ — nem is épen rossz versek költője. Eötvös szavaiból azt hinnők, hogy magyarul nem tudott verselni, amint hogy kétségtelenül német műveltségű volt. De több verse megjelent évekkor halála előtt magyarul; kérdés, más fordításában-e. 1831-ben a Koszoru közölte három dalát; közülük kettő (*Der Stern* és *Der Mittag* címén) megvan németül versei kötetében, a *Két gerle röpül, zöld ágra nem ül* kezdetű, úgy látszik, csak magyarul jelent meg. Az 1832-re szóló Aurora közölte a *Panasz* (németül: *Kurzes Glück*), *A tűnődő* (*Der Pilger*) s *Öröm és fájdalom* (*Der Regenbogen*) címűeket, az 1834-es Nefelejts² a *Fájdalom* (*Der Frühling*) és *Szerelem* (*Scheidegruß*) címűeket.

Eötvöst egészen megrendítette barátjának váratlan halála. Hónapokon át csak ez foglalkoztatja. Először érintette közléről az elmúlás, amely ettől kezdve egész gondolkodásának irányát megszabja — akkor is, amikor már felülemelkedik rémségein, nem dicsőségben, hanem az emberiségért való munkában keresvén maradandóságot. Oly értéknek hiszi barátját, amely meg-megérdemli emléke megtisztulását és dicsőségben való fennmaradását, s úgy érzi, barátja utolsó kérése alapján ő a felelős érte. Ő maga, aki együtt érzett Kazinczyval a Pyrker-ügyben, legjobban tudja, hogy Palocsayt is legfeljebb gáncs érhetné nemzete körében német verseiért. Hozzáfog tehát fordításukhoz s íróbarátai segítségéért esedezik, hogy magyarul, eredetiként, adhassa ki a verseket, s csak aztán németül a német közönség számára. Kölcsey le is fordít hármat, s e hármat Eötvös fölvetve Kölcsey verseinek 1840-ben megjelent gyűjteményébe; a *Der Fahnenträgeré*, amelynek fordítását csak az utolsó levélben kérte, úgy látszik, nem készült el. (Eötvösnek *A zászlótartója* csak annyiban rokon Palocsayéval, hogy mindkettőnek hőse

¹ Csak Szinnyei írói lexikona szól róla.

² Ebben jelent meg Eötvösnek az az emlékkönyv-verse, amelyre Tolnai Vilmos hívta fel a figyelmet IK. 1914.

szabadságharc zászlótartója). Hogy Szemere fordított-e a szonettekben, nem világos. De Eötvös maga — vagy talán részben mások, esetleg Szalay, segítségével — a munkának kb. negyed-részt elvégezte: a múzeumi kéziratárban megvan egy csomója e fordításoknak (Quart. Hung. 2207); a katalógus Eötvös ifjúkori verseinek jelzi. Húsz darabja közül kettő Kölcsey fordítása, azok, amelyeket Eötvös először kért; Eötvös tehát betegsége előtt írta össze e sorozatot, még mielőtt Kölcseytől az *Ein Jüngling* fordítását is megkapta; a fordítók nevét nem jelölte meg, hiszen az volt a terve, hogy Palocsay eredeti magyar verseinek gyűjteményeként jelenjen meg. Rajongásában azt remélte, hogy barátja elnyerheti az akadémia postumus elismerését, s ő (az előző évben lett akadémikus) talán még emlékbeszédet is mondhat róla. A kéziratban a következő versek fordítása van meg: *Der Leuchtturm* — egy a német kötetben nem szereplő vers *Kedvedlen (!) érzeményem* kezdetű fordítása — *Täuschung* — *Vergeltung*. — (Lehet, hogy itt közbül több is megvolt, mert a következő előtt 7-es szám áll.) — *Der Pilger* (egészen más fordítás, mint az Aurorabeli szöveg!) — *Die Trauerweiden* — *Herbstfurcht* — *Die Aeolsharfe* — *Die Runde* — *Der Schiffer* — *Kampfespreis* (Kölcsey fordítása) — *Liebeslied* — *Pretium affectionis* — *Blumensprache* (Kölcsey fordítása) — *Der dürre Baum* — *Der Regenbogen* — *Frage* — *Die alten Bekannten* — *Das Fenster* — *Sonnenstrahl*.

A halott barátnak magában is világfájdalmas költői hagyatékaival való folytonos foglalkozás csak fokozta Eötvös szenvedéseit. Súlyosan megbetegedett; erről az egész testi-lelki válságról nem tudunk eddig. A testi baj elmúltával túljutott a lelki krízisen is: most már meg tud nyugodni abban, hogy a magánál ügyesebb kézre bizza kegyeletes kötelességét, el tud utazni külföldre annak végrehajtása előtt, és vigaszt tud találni azok barátságában, akiket az elvesztett barát emlékének megörökítésében való részvételük kötött hozzá erősebben. (Csak öt nappal fenti utolsó levele után Bécsből egy szemleszerű folyóirat tervéhez kér támogatást Kölcseytől, amelynek adminisztratív szerkesztője Vállas Antal lett volna, ki előbb Palocsay, azután az ő öccsének volt nevelője: a nemzeti feladat támogatásával tehát a barátságának is áldoz, az elhunytal közös ismerősén segít.)

A magyar kiadásból végül nem lett semmi, csak az eredeti német versek jelentek meg¹ (82 darab) Eötvös hazatérte után, az ő. előszavával — lehet, hogy e kiadás előkészítésében része volt Szemerének. Visszhangot, amint a Pyrker-pör után

¹ *Gedichte* von Theodor Baron v. Palochay, Pesth, Verlag von Gustav Heckenast. 1837.

alig lehetett máskép, nem keltettek. Az 1837-re szóló Emlényben megjelent még Palocsay nevével két vers, az egyik a *Die alten Bekannten* fordítása *A virágok* címen; a fordítás — nyilvánvalóan Eötvösé — csekély eltérésekkel ugyanaz, amely a múzeumi kéziratban is megvan; a másik egy *Hűség* c. vers, amely a német kötetben nincs meg. Ugyanitt Eötvöstől is jelentek meg *Gondolat-töredékek* Tivadar álnévvel — bizonyára barátjára való emlékezésül.

De Tivadar emléke ott él Eötvös költészetében is: érezhető egyes költeményeiben (pl. *Remélj!*), *A karthausinak* pedig legmélyebb személyes gyökere az, amit vele kapcsolatban élt át. Ha Eötvösnek Palocsayról írt soraira figyelünk s ennek kivált az Eötvöstől önéletírásául megjelölt költeményét is olvassuk, lehetetlen nem éreznünk, mily döntő része volt Palocsay emlékének *A karthausi* egészének fogantatásában, nem csupán a rajongó barátság rajza, vagy az elmúlás hangulatai tekintetében. Az *Ein Jüngling* hőse hívő, ideálokért lelkesedő ifjú, jót akar, szabadságért, jogért szeretne küzdeni, de aztán látja az emberek nemtörődömségét, hiú önzését s visszavonulva a köztől, szűk körben keres boldogságot. De a szerelemben is csalódik s ettől kezdve ábrándvilágban él; ebben sem tud célhoz érni, nagyot alkotni, hárfája csöndesen hangzik el; most már nincs számára értelme az életnek — nem is lehet, hiszen, Kölcsey fordítása szerint, «a csillag huny, egében mely úgy szikráz vala, mert hogy sebes tüzében nagyon is lángola». A tettvágy, mely Armandban, a művészi alkotásra való vágyódás, mely Arthurban törik meg, és a mindkettőben való csalódás épúgy kifejezésre jut Palocsay költeményeiben s épen «önéletírásában» is, mint a rövid vélt szerelmi boldogságban való csalódás. Amit pedig Eötvös Palocsay rossz híreről mond, élete módjának Gusztáv csalódása utáni életével való hasonlóságát sejteti; erre a Pulszkytól és Falktól elbeszélt csínyek alapján is gondoltak már.¹ Mintha Eötvös *A karthausiban* mintegy Palocsay (s vele a maga) tévelygéseiben való felülemelkedését formálná meg, s mikor Gusztáv végül az önösségből magyarázza minden szenvedését, cselekvés-, alkotás- és szerelemvágyának kielégületlenségét, mintha részvétől és baráti fájdalomtól enyhített ítéletet mondana barátja életéről és világfájdalmáról is, amelyet még versei előszavában jogosnak vallott. Eötvös gyógyulásának útja épen az volt, hogy nem foglalkozhatván tovább a kizúzó hagyatékkal, folytonos feszültsége enyhültével arra eszmélt, hogy nemcsak a világ, de barátja túlságos «lángolása» és a maga boldogságának, érvényesülésének vagy dicsőségének mohó vágya is hibás volt elrontott életében. És talán valamelyik, még az

¹ Voinovich Géza: *B. Eötvös József*. 1903. 203. l.

utolsó levélben szidott orvosának is része volt e lelki gyógyulásban is; talán ennek is emléket állított *A karthausi* Justus doktorában.¹

Mindennek fölismerése, részben csak sejtése, újabb bizonyossága annak, mennyire személyes jellegű alkotás *A karthausi* — külső eseményekben, személyek egymáshoz való viszonyaiban és egyes vonásaiban francia irodalmi művekhez való rengeteg hasonlósága és kapcsolata² ellenére.

Könnyű volna egyes gondolatokban is kijelölni a hasonlóságot egyrészt a fenti levelek, Eötvös előszava és Palocsay költeményei, másrészt *A karthausi* közt. Csak példaképen utalok itt kettőre. Épen az Eötvöshöz szóló költemény végakkordja: «Lieber Freund, steh' ruhig und fest dem feindlichen Andrang! Ist uns das Leben nicht hold, ist uns der Tod ja gewiss.» A karthausi a szerzetesek, „Memento mori” köszöntését így értelmezi (Voinovich kiadásának 14. lapján): «Ha reményeid megcsaltak, ha ifjúságod barátjaiból végre nem maradt egyéb, mint sirok és szomorú tapasztalások... ha — ha éltél, — mert ki számolhatná fel létünk keserveit? — akkor el ne feledd, óh szív, hogy halandó vagy s légy nyugodt.» Palocsay verseinek előszavában azt írja többek közt Eötvös: «Die vorliegenden Gedichte waren nicht für den Druck bestimmt... vielleicht, weil sie ihm zu werth waren, um sie einer Welt zu übergeben, von der man wohl ein Urtheil, doch nie ein Mitgefühl erwarten kann.» A karthausi a dicsőségvágy ellen írja: «... Halhatatlanságot igérsz? De hát olly édes-e fennmaradni e világon, hol csak szenvedénk? oly bájos továbbélni az emberek emlékeiben?...» (306. l.) És kinek ne tűnt volna fel már a fenti levelek olvasása közben, mennyire *A karthausi* nyelvének melancholikus zenéje szól már bennük is, vagy mennyire ennek a válságnak lirizmusa zeng még *A karthausi* nyelvében?

WALDAPEL JÓZSEF.

¹ Egy Júliához is írt Palocsay verset; de a név Rousseau óta hagyományos a szentimentális regényben s Eötvös közvetlen *mintáiban* is megvan.

² V. ö. legteljesebben Elek Oszkár: *A karthausi és forrásai*. IK. 1934.